

Nowy przyczynek do genealogii Piastów

Tadeusz Wasilewski, Helena księżniczka znojemska, żona Kazimierza Sprawiedliwego. Przyczynek do dziejów stosunków polsko-czeskich w XII-XIII w. *Przegląd Historyczny*, Warszawa, 69 (1978) z. 1, s. 115-120

Niewielkie rozmiarami studium przynosi nowe, cenne ustalenie genealogiczne. Autor wykazał przekonująco, że żona Kazimierza Sprawiedliwego, Helena, była córką księcia znojemskiego Konrada II. Tym samym obalili panujący dość powszechnie pogląd O. Balzera, że Helena była córką Roścysława Mściśławicza, wielkiego księcia kijowskiego w latach 1159-1167. Pogląd T. Wasilewskiego opiera się przede wszystkim na przekazie Mistrza Wincentego, który zwie w swej Kronice księcia znojemskiego Konrada III szwagrem Kazimierza¹. Kronika Wincentego Kadłubka jest tu źródłem jak najbardziej współczesnym, a ponadto wyjątkowo blisko związanym z osobą Kazimierza Sprawiedliwego. Sam więc przekaz Wincentego – przy braku dowodów przeciwnych – byłby wystarczającym dowodem słuszności tezy T. Wasilewskiego. Autor jako dalszy argument przytoczył imię najmłodszego syna Kazimierza, Konrada, uznając je słusznie za imię kognatyczne, odziedziczone po dziadzie macierzystym. Wyjaśnił również imię żony Kazimierza, nawiązujące do imienia jej ciotki, królowej węgierskiej Heleny, żony Beli II Ślepego. Uzasadnione wydają się być spostrzeżenia T. Wasilewskiego, dotyczące przyczyn politycznych małżeństwa Kazimierza z Heleną oraz oddziaływania kulturalnego dworu znojemskiego na dwór Kazimierza Sprawiedliwego.

O ile podana przez autora filiacja Heleny, żony Kazimierza, wydaje się być całkiem pewna, o tyle zastrzeżenia nasuwa data zamążpójścia Heleny, którą T. Wasilewski kładzie na lata 1166-1167, przyjmując że nastąpiło ono już po śmierci Henryka, księcia sandomierskiego, tj. po 18 X 1166 r.² Nie wykluczając całkowicie słuszności tego przypuszczenia, uważam je jednak za mało prawdopodobne. Jest ono oparte na kilku wątpliwych przesłankach. Stosunkowo najwiarygodniejsza wydaje się tu być data śmierci Henryka, za którą uznaje się 18 X 1166 r. Data roczna śmierci 1166, aczkolwiek jest znacznie lepiej uzasadniona niż rok 1167, podany przez źródła historiograficzne, nie jest jednak absolutnie pewna, przynajmniej w takim stopniu, jak np. daty roczne śmierci Bolesława Krzywoustego (1138) i Kazimierza Sprawiedliwego (1194). Za wątpliwe należy uznać przypuszczenie, jakoby data roczna 1167 występująca w rocznikach wynikała z faktu, „że wiadomość o śmierci Henryka, zaszłej późną jesienią r. 1166, doszła do Polski dopiero w roku następnym, skutkiem czego roczniki zanotowały ją dopiero pod r. 1167”³. O śmierci Leszka Białego, która nastąpiła 24 XI 1227 r. w Gąsawie, wiedziano w Krakowie już 6 grudnia tego roku⁴. W wypadku śmierci Henryka, która nastąpiła podczas wyprawy pruskiej, z uwagi na większą odległość należy przyjąć, że wiadomość o niej doszła do kraju, m. in. do Krakowa, dopiero po kilku tygodniach. Gdyby nawet nadeszła ona z kilkumiesięcznym opóźnieniem,

¹ MPH II, s. 417: [Konrad] *esset frater iugalis Casimiri*.

² T. Wasilewski, o. c., s. 118: „Małżeństwo to zostało zawarte w związku z objęciem przez Kazimierza po śmierci Henryka własnej dzielnicy wiślickiej”.

³ O. Balzer, *Genealogia Piastów*, Kraków 1895, s. 170.

⁴ *Ibidem*, s. 264

co wydaje się nieprawdopodobne, to i tak wiadome było, że Henryk zginął podczas październikowej wyprawy na Prusy i rocznikarze umieściliby ją pod 1166 r. Jeżeli jednak roczniki zgodnie umieszczają śmierć Henryka pod 1167 r., to wynika z tego, że albo przypada ona rzeczywiście na ten rok (tym samym na 1167 r. przypadłaby wspomniana wyprawa pruska), albo wiadomość o śmierci Henryka z nieznanymi bliżej przyczyn została wciągnięta do roczników dopiero po kilku czy nawet kilkunastu latach, co spowodowało pomyłkę w oznaczeniu daty rocznej. O ile jednak rok 1166 jako data śmierci Henryka jest wysoce prawdopodobny, o tyle wątpliwy jest rok 1168 jako data roczna śmierci Kazimierza, syna Kazimierza Sprawiedliwego. Autor powołał się tu na zapiskę Rocznika krakowskiego, przeoczył natomiast przekaz Rocznika Traski, który podaje śmierć Kazimierza Kazimierzowicza pod 1167 r.⁵ O. Balzer, do którego nawiązuje T. Wasilewski, opowiada się właśnie za datą 1167 r.⁶ Nie przesądzając kwestii, która z dat rocznych jest prawdziwa, uważam pogląd Balzera za słuszniejszy. Z faktu, że jedno ze źródeł, mianowicie Rocznik Traski podaje śmierć Henryka i Kazimierza pod tym samym rokiem (1167), drugie natomiast, Rocznik krakowski, pod bezpośrednio po sobie następującymi latami (śmierć Henryka pod 1167, a śmierć Kazimierza pod 1168 r.), zdaje się wynikać, że te dwa zgony przedzielał krótki okres nie sięgający dwóch lat. Należałoby przyjąć, z uwagi na to, że Henryk zmarł prawdopodobnie w 1166 r., że śmierć Kazimierza Kazimierzowicza nastąpiła zapewne w 1167 r. Lecz nawet gdyby przyjąć, że zmarł on 1 III 1168 r.⁷, pogląd Autora, iż małżeństwo Kazimierza Sprawiedliwego z Heleną zostało zawarte dopiero po uzyskaniu przez Kazimierza dzielnicy wiślickiej pozostaje nadal bardzo wątpliwy, ponieważ w okresie liczącym niewiele ponad rok trzeba zmieścić wiele faktów. Podział spuścizny po zmarłym Henryku nie nastąpił chyba wcześniej niż z końcem listopada 1166 r. Co najmniej kilka tygodni, jeżeli nie miesięcy, upłynęło od chwili powzięcia planu ożenienia Kazimierza z księżniczką czeską do momentu zawarcia samego mariażu, który musiały poprzedzić chociażby krótkie pertraktacje. Kazimierz ożeniłby się zatem najwcześniej w pierwszych miesiącach 1167 r. Z małżeństwa tego musiały doczekać się jeszcze w tym samym roku syna Kazimierza, który jako świadek występuje na dokumentach jędrzejowskich, wystawionych po 18 X 1166 r., a przed 1 III 1168 r.⁸ Syn ten byłby świadkiem na dokumencie mając zaledwie kilka tygodni, aby z kolei w kilka tygodni później umrzeć. Każdy z tych faktów, osobno je rozpatrując, jest możliwy do przyjęcia, jednak razem wzięte są wręcz nieprawdopodobne. Wystarczy tylko, aby Kazimierz Kazimierzowicz występując na dokumentach miał kilka miesięcy (a mógł mieć przecież nawet kilka lat), albo żeby przyszedł na świat po kilkunastu miesiącach (i tak wcześniej) po zawarciu małżeństwa przez jego rodziców, a już teza, iż Kazimierz ożenił się z Heleną po śmierci Henryka, księcia sandomierskiego, całkowicie upada. Przy przyjęciu 1167 r. jako daty rocznej śmierci Kazimierza Kazimierzowicza powyższa teza w ogóle nie wchodzi w rachubę. Nawet opowiadając się za 1168 jako za rokiem śmierci Kazimierza, musimy się liczyć z ewentualnością, że dokumenty jędrzejowskie zostały wystawione bliżej terminu a quo, tj. 18 X 1166 r., niż terminu ad quem (1 III 1168) r.. Wszystko więc przemawia za tym, że Kazimierz ożenił się jeszcze za życia Henryka⁹, zapewne nie później jak w 1165 r. Musimy zatem szukać innego terminu a quo dla małżeństwa Kazimierza Sprawiedliwego.

W literaturze historycznej przyjmuje się powszechnie, że taki termin stanowi powrót Kazimierza z Niemiec, gdzie przebywał on jako zakładnik w myśl postanowień pokoju krzyszkowskiego. Opowiada się za tym także T. Wasilewski, dla którego data powrotu Kazimierza z Niemiec jest jednak tylko najogólniejszym terminem a quo, ponieważ, jak była już o tym mowa, dokładniejszy termin a quo stanowi dla niego uzyskanie przez Kazimierza dzielnicy wiślickiej po śmierci Henryka. Wspomniane stanowisko literatury należy uznać za słuszne i można za nią przyjąć, że Kazimierz ożenił się dopiero po powrocie z Niemiec. Mylny natomiast jest pogląd, że Kazimierz powrócił z Niemiec najwcześniej w 1163 r.¹⁰ Mamy tu do czynienia z pewną fascynacją ustaleniami O. Balzera, identyczną jak w przypadku podanej przezeń filiacji Heleny, żony Kazimierza. Filiację tę podważył przekonywująco T. Wasilewski na podstawie dawno już opublikowanej Kroniki Wincentego Kadłubka. Otóż nie licząc wydania W. H. Gawareckiego z 1830 r.¹¹ znany jest od około stu lat dokument Bolesława Kędzierzawego i Henryka, księcia sandomierskiego z 21 V 1161 r., na którym na pierwszym miejscu wśród świadków występuje Kazimierz¹². Jak z tego wynika, wrócił on z Niemiec najpóźniej w pierwszej połowie 1161 r. Najogólniej można chyba przyjąć, że powrót Kazimierza nastąpił około 1160 r., która to data stanowi zarazem termin a quo zawarcia przez niego małżeństwa. Termin końcowy stanowiłby, z podanych już wyżej przyczyn, rok 1165. Ustalenie terminu końcowego zależy jednak w znacznym stopniu od daty urodzin najstarszego dziecka Kazimierza Sprawiedliwego. Zdaniem O. Balzera najstarszym dzieckiem była nieznaną z imienia córka Kazimierza, która w 1178 r., w wieku co najmniej czternastu lat została żoną Wsiewołoda Czernego, późniejszego wielkiego księcia kijowskiego¹³. Zdaniem Autora (s. 118) najstarszym dzieckiem był wymieniony już kilkakrotnie Kazimierz, urodzony

⁵ MPH II, s. 834.

⁶ O. Balzer, o. c., s. 261.

⁷ Data dzienna śmierci Kazimierza, ustalona przez O. Balzera na 2 marca, wymaga drobnego sprostowania. Kazimierz zmarł 1 marca, pod tym bowiem dniem zanotował jego zgon Kalendarz katedry krakowskiej, MPH II, s. 915 — pod dniem św. Donata męczennika.

⁸ W. Semkowicz, Nieznane nadania na rzecz opactwa jędrzejowskiego z XII w., Kwart. Hist. 24 (1910) s. 69 nr 1: *Kazimirus dux et filius eius Kazimirus*; s. 70 nr 2: *filius Kazimiri Kazimirus*. Dokumenty te, które przeoczył T. Wasilewski, wystawiono między 18 X 1166 r. a 2 [powinno być 1 — K. J.] III 1167 r. Por. Z. Kozłowska-Budkowa, Repertorium polskich dokumentów doby piastowskiej, Kraków 1937, s. 70 n., nr 63 i 64. Termin końcowy może stanowić 1 III 1168 r., gdyby przyjąć, że Kazimierz Kazimierzowicz zmarł tego dnia, ponieważ śmierć jego wyznacza termin ad quem wystawienia dokumentów jędrzejowskich. Rok 1167 jako data śmierci Kazimierza jest jednak lepiej poświadczony niż rok 1168.

⁹ Pozornie sprzeciwiałby się temu fakt, że Henryk, jakkolwiek starszy od Kazimierza, umarł według wszelkiego prawdopodobieństwa w stanie bezżennym. Nie jest to jednak przesłanka podważająca zawarcie przez Kazimierza małżeństwa jeszcze za życia Henryka. Zapewne zachodziły jakieś nieznane nam bliżej okoliczności (np. złożenie jakichś ślubów), które uniemożliwiały lub opóźniały zawarcie przez Henryka małżeństwa.

¹⁰ Tak już O. Balzer, o. c., s. 185 i ostatnio T. Wasilewski, o. c., s. 119.

¹¹ Por. Z. Kozłowska-Budkowa, o. c., s. 67 nr 61.

¹² Kodeks dyplomatyczny Małopolski, t. 2, nr 373. Za najpoprawniejszą edycję tego dokumentu uważam wydanie B. Ulanowskiego, Liber formularum ad ius canonicum spectantium, Archiwum Komisji Prawniczej AU 1 (1895) s. 35 nr 29: *presentibus Polonie ducibus: Casimiro et filio ducis Mecomis Odone*; por. Z. Kozłowska-Budkowa, o. c., nr 61.

¹³ O. Balzer, o. c., s. 258 n.

w 1167 r. T. Wasilewski przypuszcza, że nieznaną z imienia córką Kazimierza mogła „udać się na Ruś nie mając nawet dziesięciu lat życia”. Jest to możliwe, lecz za bardziej prawdopodobny uważam pogląd, że córka Kazimierza, poślubiając w 1178 r. Wsiewołodę, była już w wieku sprawnym do zawarcia faktycznego małżeństwa. Wbrew Balzerowi uważam, że wiek taki, jeżeli chodzi o dziewczęta, osiągnano wówczas już z chwilą uzyskania dwunastu lat¹⁴. Miałyby zatem córka Kazimierza w 1178 r. co najmniej dwanaście lat, co wyznacza jako termin ad quem jej urodzin 1166 r. Termin a quo stanowiłby w przybliżeniu 1161 r.

Jeżeli chodzi o Kazimierza Kazimierzowicza, urodził się on najpóźniej w 1166 r., chociaż nie można wykluczyć roku 1167, gdy przyjmujemy, że zmarł on 1 III 1168 r. Data jego śmierci stanowi bowiem termin końcowy wystawienia dokumentów jędrzejowskich, na których występuje on jako świadek. Termin początkowy jego urodzin należy kłaść również na około 1161 r. Trudno więc rozstrzygnąć kwestię, które z dzieci Kazimierza Sprawiedliwego było starsze: nieznaną z imienia córkę czy Kazimierz, tym bardziej, że liczyć się należy z ewentualnością, wysuniętą przez Autora, iż w chwili wysłania córki Kazimierza Sprawiedliwego na Ruś miała ona zaledwie kilka lat. Mniej wątpliwości nasuwa data urodzin kolejnego dziecka Kazimierza, Bolesława, który, jak to trafnie ustalił Balzer, urodził się około 1168 r.¹⁵ Urodziny Leszka Białego datuję, w przeciwieństwie do Balzera, na lata 1184–1185. Konrad był młodszy od Leszka o rok do trzech lat. W każdym bądź razie nie urodził się później niż w 1188 r.¹⁶

Fakt, że najstarsze dzieci Kazimierza mogły się urodzić już około 1161 r., podczas gdy najmłodsze dziecko mogło przyjść na świat nawet w 1188 r., przemawiałyby za dwukrotnym małżeństwem Kazimierza, przy czym Helena byłaby wówczas jego drugą żoną. Pogląd ten wysunął już swego czasu S. Kętrzyński¹⁷. Zdaniem Autora jest to pogląd nieuzasadniony i podzielałbym jego wątpliwości w tej sprawie. Teza o dwóch małżeństwach Kazimierza byłaby bardzo prawdopodobna, i to nawet przy braku poświadczenia źródłowego (źródła znają tylko jedną żonę Kazimierza, mianowicie Helenę), gdybyśmy mieli pewność, że najstarsze dziecko Kazimierza urodziło się w 1161 r., a ostatnie w 1188 r. Wówczas trzeba by przyjąć, że Kazimierz ożenił się około 1160 r. (a nawet w 1158 r.) z nie znaną nam bliżej księżniczką. Byłaby ona matką Kazimierza i żony Wsiewołoda Czeremnego, a prawdopodobnie i Bolesława. Dopiero około 1170 r., a nawet później ożeniłby się Kazimierz Sprawiedliwy z Heleną, matką Leszka i Konrada. Wówczas, tzn. przy założeniu, że Kazimierz żenił się dwukrotnie, należałoby przesunąć datę urodzin Heleny na około 1150 r. lub w ogóle na lata pięćdziesiąte XII w. Jednakże podane wyżej rozpiętości w datach urodzin między najstarszym a najmłodszym dzieckiem Kazimierza są jedynie możliwościami krańcowymi – w pierwszym przypadku terminem a quo (1161 r.), a w drugim terminem ad quem (1188 r.). Najstarsze dziecko Kazimierza mogło przyjść równie dobrze na świat w 1166 roku, natomiast Konrad mógł się urodzić już w 1185 r.

Za najprawdopodobniejszą uważam rozpiętość wynoszącą 22 lata, 1164–1186. Wprawdzie „okres rzeczywistej płodności rzadko kiedy przekracza 20 lat”¹⁸, niemniej je przekracza, jak tego niezbicie dowodzi małżeństwo Bolesława Krzywoustego z Salomeą z Bergu¹⁹. Dodajmy jeszcze, że okres rzeczywistej płodności może poprzedzić okres kilkuletniego współżycia małżeńskiego nie uwieńczonego dziećmi, na skutek różnych przyczyn, m. in. z powodu zbyt młodego wieku jednego lub obojga małżonków. Możliwe jest więc zawarcie małżeństwa Kazimierza z Heleną już około 1160 r., z tym że pierwsze dziecko z tego związku przyszłoby na świat dopiero około 1165 r., a ostatnie około 1185 r. Jeżeli chodzi o znaczną różnicę wieku między trzema pierwszymi a dwoma ostatnimi dziećmi Kazimierza Sprawiedliwego, to podzielam opinię T. Wasilewskiego, że nie musi ona przemawiać za zawarciem przez Kazimierza dwóch małżeństw. Kazimierz mógł się doczekać dzieci w latach 1170–1183²⁰, o których istnieniu, jak to słusznie zauważył Autor, nie zachowały się informacje źródłowe. Jednym z nich mogła być Adelajda, pochowana w kościele Św. Jakuba w Sandomierzu, wyraźnie poświadczona przez Długosza jako córka Kazimierza Sprawiedliwego²¹. Ustalenie jej filiacji wymaga jednak dalszych badań; być może nie była ona córką Kazimierza Sprawiedliwego, chociaż przekaz Długosza wydaje się być dość wiarogodny²². W każdym bądź razie odrzucić należy pogląd O. Balzera, że Adelajda była córką Kazimierza I, księcia kujawskiego²³.

Wyniki moich rozważań nad artykułem T. Wasilewskiego ująłbym w następujące punkty:

¹⁰ Zasadnicza teza Autora, że Helena była księżniczką czeską, córką Konrada II, księcia znojmskiego, zasługuje w całej pełni na aprobatę.

²⁰ Jest wątpliwe, jeżeli wręcz nieprawdopodobne, że małżeństwo Kazimierza z Heleną zostało zawarte w latach 1166–1167, już po śmierci Henryka, księcia sandomierskiego. Najprawdopodobniej doszło ono do skutku nie później niż w 1165 r.

³⁰ Terminu a quo tego małżeństwa nie stanowi 1163 r., lecz czas około 1160 r. Dokładne ustalenie terminu a quo nie jest możliwe, ponieważ nie znamy daty powrotu Kazimierza z Niemiec. Musiało to jednak nastąpić najpóźniej w pierwszej połowie 1161 r. Najogólniej należy przyjąć, że Kazimierz ożenił się w latach 1160–1165, raczej bliżej terminu końcowego. Rok 1163 uznany przez O. Balzera za datę ślubu Kazimierza z Heleną, nie stanowi całkiem pewnej daty tego faktu, lecz tylko jedną z możliwości jego chronologicznego określenia.

¹⁴ K. Jasiński, *Rodowód Piastów śląskich*, t. I, Wrocław 1973, s. 24 n. Trudno to oczywiście mówić o ściśle określonej i niezmiennej granicy osiągnięcia wieku sprawnego do zawarcia małżeństwa.

¹⁵ W każdym bądź razie Bolesław urodził się dopiero po wystawieniu dokumentów jędrzejowskich, pochodzących z przełomu 1166 i 1167 r. (18 X 1166–1 III 1167, mniej prawdopodobne, aby terminem ad quem był tu 1 III 1168 r.).

¹⁶ Według O. Balzera, o. c., s. 267, Leszek urodził się w 1186 lub 1187 r., natomiast Konrad w 1187 lub 1188 r. Podane przeze mnie w tekście daty urodzin najmłodszych synów Kazimierza Sprawiedliwego uzasadnię bliżej w ostatnim, piątym tomie *„Rodowodu Piastów”*.

¹⁷ S. Kętrzyński, Na marginesie „Genealogii Piastów”, *Przeł. Hist.* 29 (1931) s. 200–202.

¹⁸ I. Gieysztorowa, Wstęp do demografii staropolskiej, Warszawa 1976, s. 256.

¹⁹ O. Balzer, o. c., tabl. III; Leszek urodził się w 1115 (raczej w 1116 r. – K. J.), a Kazimierz Sprawiedliwy w 1138 r.

²⁰ Bolesław mógł się urodzić w 1169 r., a nieznaną z imienia córkę nawet około 1170 r., chociaż to ostatnie przypuszczenie uważam za mało prawdopodobne. Już w 1184 r. mógł się urodzić Leszek Biały.

²¹ Długosz, *Liber beneficiorum III* (Opera omnia t. XI), s. 454.

²² Za ojcostwem Kazimierza Sprawiedliwego opowiedział się J. Woroniecki, *Św. Jacek Odrowąż*, Katowice 1947, s. 86.

²³ O. Balzer, o. c., s. 337 nn. Wykaże to w pracy zapowiadanej w przyp. 16 niniejszej recenzji.

4° Zgodnie z Autorem przyjmuję, że Kazimierz był tylko raz żonaty i to z Heleną. Nie można jednak całkowicie wykluczyć, że żenił się on dwukrotnie, a w takim razie Helena byłaby jego drugą żoną. Przypuszczenie o dwóch małżeństwach Kazimierza, nie znajdujące poparcia źródłowego, jest wyłącznie konstrukcją logiczną, co czyni je mało prawdopodobnym.

W zakończeniu moich uwag chciałbym jeszcze raz podkreślić doniosłość zgodnego z rzeczywistością ustalenia filiacji Heleny, żony Kazimierza Sprawiedliwego. Ustalenie to uważam za jedno z najcenniejszych osiągnięć szczegółowych uzyskanych w ostatnich latach przez naukę historyczną w dziedzinie badań nad genealogią piastowską.

Kazimierz Jasiński